

УДК: 347.441

О. П. БІЛАН

ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У процесі дослідження встановлена наявність проблем у тлумаченні такої категорії цивільного права, як «інтереси держави і суспільства». Зокрема, труднощі полягають у співвідношенні категорій «публічний порядок» та «інтереси держави і суспільства» внаслідок їх тотожності. Також не врегульованим залишається питання щодо наслідків порушення вищезазначених категорій. Розкрито зміст інтересів держави і суспільства та вказано на необхідність законодавчого перегляду чинної редакції ст. 228 Цивільного кодексу України у зв'язку з наявними протиріччями.

Ключові слова: Цивільне право, публічний порядок, інтереси держави і суспільства.

Билан А.П. Интересы государства и общества в гражданском законодательстве Украины

В процессе исследований установлено наличие проблем толкования такой категории гражданского права, как «интересы государства и общества». В частности, трудности заключаются в соотношении категорий «публичный порядок» и «интересы государства и общества» вследствие их идентичности. Также неурегулированным остается вопрос относительно последствий нарушения вышеуказанных категорий. Раскрыто содержание интересов государства и общества и указано на необходимость законодательного пересмотра действующей редакции ст. 228 Гражданского кодекса Украины в связи с имеющимися противоречиями.

Ключевые слова: Гражданское право, публичный порядок, интересы государства и общества.

Bilan Oleksandr. State and societal interests in the civil legislation of Ukraine

It was determined in course of study that there exist some problems in definition of such category of civil law as “state and societal interests”. More specifically, the difficulties lie in co-relation of “public policy” and “state and societal interests” categories, following their identity. Furthermore, an issue concerning circumstances of abovementioned categories’ violation remains outstanding. State and societal interests’ content was disclosed and it was pointed on the necessity of legislative review of Art. 228 of the Civil Code of Ukraine as amended due to existing controversies.

Key words: civil law, public policy, state and societal interests.

Цивільному законодавству завжди притаманний конфлікт інтересів між нормами публічного та приватного права. Так, у більшості сучасних континентальних системах цивільного права існують правові норми, спрямовані на захист публічних інтересів у приватноправових відносинах. Цивільне законодавство України не є винятком, зокрема, приписи ст. ст. 203, 228 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) оперують такою публічною категорією, як «інтереси держави і суспільства». Враховуючи те, що зазначена категорія є досить новою для цивільного законодавства України (введена у ЦК України Законом України від 02.12.2010 № 2756-VI), необхідно з'ясувати, шляхом порівняльного правового аналізу цивільного законодавства інших країн, зміст вказаної категорії та, з огля-

ду на наявність у ЦК України такої (тотожної) категорії, як «публічний порядок», доцільність її законодавчого закріплення.

Слід зазначити, що проблема обмеження приватноправових відносин нормами публічного характеру вже неодноразово була предметом наукових досліджень, зокрема таких науковців, як Й.О. Покровський, В.П. Грибанов, Є.О. Суханов, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецов. Водночас аналіз вітчизняної судової практики дозволяє стверджувати, що на сьогодні існують проблеми щодо однакового тлумачення суб'єктами цивільних правовідносин категорії «інтереси держави і суспільства». Наведене зумовлює необхідність додаткових досліджень.

«Публічне право – це те, що стосується становища римської держави, приватне – це те, що стосується користі окремих осіб; існує корисне у суспільному відношенні й корисне у приватному відношенні». Зазначений вислів давньоримського юриста Ульпіана, наведений у Дигестах Юстиніана, ліг в основу подальшої кваліфікації правових явищ, зокрема, в основурозподілу права на публічне та приватне.

З давніх часів існувало розуміння різного впливу правових методів на поведінку людей. Там, де воля суб'єкта приватноправових відносин стикалася з волею держави, застосовувались публічні (примусові) методи впливу. Там, де пересікалась воля суб'єктів приватноправових відносин, – приватні (дозвільні) методи.

Так, Й.О. Покровський, досліджуючи критеріївідмінностей між правом публічним та приватним, підкреслював, що основна різниця між ними полягає у способах та прийомах регулювання суспільних відносин¹.

Так, відносини, де держава принципово не може допустити поряд із собою ніякої іншої волі та ініціативи, регулюються способом юридичної централізації. У свою чергу, у відносинах, які стосуються сфери приватного права, держава принципово утримується від безпосереднього і владного регулювання. Держава надає можливість такого регулювання самостійним соціальним одиницям – суб'єктам права².

Отже, якщо публічне право є системою юридичної централізації відносин, то цивільне право, навпаки, є системою юридичної децентралізації: вона за своєю сутністю передбачає для свого буття наявність багатьох самовизначальних центрів. Якщо перше є сферою влади і підпорядкування, то друге – свободи і приватної ініціативи³.

Разом з тим, Й.О. Покровський звертав увагу на відсутність такої сфери суспільних відносин, яка б регулювалась виключно одним із двох вищезазначених способів регулювання, оскільки будь-яка сфера суспільних відносин може (теоретично) регулюватись як одним, так і іншим способом⁴. При цьому спосіб власного (публічного) регулювання має переваги так як сильніше об'єднує суспільство, вносить визначеність та планомірність у суспільні відносини, які регулює. З іншого боку, зазначений спосіб зменшує приватні ініціативи і за відповідних умов може привести до повного пригнічення особистості. У свою чергу, принцип юридичної децентралізації вносить у регульовані відносини елемент випадковості та невизначеності, але взаємін сприяє підприємницькій діяльності. Якщо у першому випадку підприємницька діяльність стимулюється примусом, то у другому – свободою та особистою зацікавленістю⁵.

З вищевикладеного випливає, що основна мета розподілу права на приватне і публічне полягає у встановленні межі втручання держави у сферу приватних інте-

ресів фізичних та юридичних осіб. Отже, можна визначити основні (характерні) риси, притаманні публічному і приватному праву:

– для публічного права характерне волевиявлення шляхом видання владних приписів, перевага імперативних норм, орієнтація на задоволення державного (суспільного) інтересу;

– для приватного права характерне вільне волевиявлення, юридична рівність, майнова самостійність, перевага договірної форми регулювання, наявність диспозитивних норм, орієнтація на задоволення приватних інтересів.

Визначивши основні риси публічного та приватного права, повернемося до дослідження публічної категорії інтересів держави і суспільства у цивільному законодавстві України.

Так, ст. 203 ЦК України встановлюються загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Частиною першою зазначеної статті передбачено, що зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Приписи ч. 1 ст. 203 ЦК України можна розглядати як умови (підстави) застосування публічних методів для захисту інтересів держави і суспільства. Наслідки порушення зазначеної норми встановлені ч. 3 ст. 228 ЦК України, відповідно до якої, у разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства його моральним засадам, такий правочин може бути визнаний недійсним.

З огляду на зазначене, для виконання поставленої на початку цієї статті мети є необхідність у з'ясуванні такої цивільно-правової категорії, як «інтерес».

Правовий аналіз ст. 15 ЦК України дає підстави стверджувати, що Цивільний кодекс України не отожднює поняття «цивільного права» та «інтересу». Зокрема, ст. 15 ЦК України встановлено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування та право особи на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Також і ст. 16 ЦК України встановлює право кожної особи на звернення до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та право на звернення до суду за захистом інтересу.

Таким чином, приписи вищенаведених статей підштовхують до питання: що таке «інтерес» у цивільному праві України і чим він відрізняється від «цивільного права»?

В.П. Грибанов, досліджуючи вказану проблематику, зазначав, що важливе значення інтересу у праві породило серед юристів думку, що інтерес входить у самий зміст суб'єктивного права. Ця думка викликала заперечення зі сторони інших авторів, які вказують на важливе значення інтересу у праві, але вважають інтерес моментом зовнішнім щодо суб'єктивного права і у зміст права його не включають⁶.

Сам В.П. Грибанов дотримувався точки зору, що інтерес не входить до змісту суб'єктивного права⁷. Він обґрунтовував свою позицію тим, що інтерес є поєднанням об'єктивного і суб'єктивного моментів⁸. Зокрема, будь-який інтерес, вважав В.П. Грибанов, – це інтерес певного суб'єкта, незалежно від того, чи є такий суб'єкт окремим громадянином, групою осіб або суспільством. Водночас очевидно: інтерес – явище об'єктивне. Його об'єктивний характер полягає у тому, що він не тільки плід нашого розуму, не тільки результат людської свідомості, а є реально існуючому житті явищем, яке необхідно враховувати⁹.

Отже, з однієї сторони, інтерес є передумовою не тільки придбання, але і здійснення та захисту цивільного права. З іншої сторони, задоволення інтересу особи є метою будь-якого суб'єктивного права, яке виступає як правовий засіб задоволення інтересів¹⁰.

Разом з тим, право, яким би досконалим воно не було, не в змозі передбачити задоволення всіх без винятку інтересів з огляду на їх індивідуальність та постійне виникнення в житті нових потреб і відповідних їм інтересів. З цієї причини законодавство завжди закріплює в собі лише ті суб'єктивні права, які направлені на задоволення основних, загальних для всіх членів суспільства, для визначених груп типових інтересів. На випадок виникнення зазначених вище інтересів, але ще не забезпечених суб'єктивним правом, закон передбачає можливість їх безпосереднього правового захисту¹¹.

Вищенаведене дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, інтерес у цивільному законодавстві України можна тлумачити як передумову (потребу) придбання, здійснення та захисту цивільного права.

По-друге, наявність у цивільному праві України поряд з категорією «право» ще і такої категорії, як «інтерес», пояснюється тим, що інтерес завжди передує праву. Адже спочатку виникає інтерес, а потім приймається відповідна правова норма як інструмент для задоволення такого інтересу. Постійне виникнення нових інтересів, які з певних причин є необхідними для держави і суспільства, але ще не забезпечені відповідною правовою нормою, і зумовлює необхідність правового закріплення можливості їх захисту. Саме цим пояснюється відокремлення інтересу від права та надання можливості його захисту у ст.ст. 15, 16 ЦК України.

Оскільки у цивільному праві знаходять своє вираження інтереси всіх суб'єктів цивільного права, у т. ч. держави і суспільства, виникає питання: у чому ж полягають ці інтереси? Зокрема, з огляду на те, що законодавчому закріпленню положень ч. 1 ст. 203 та ч. 3 ст. 228 ЦК України передували певні інтереси держави і суспільства, є необхідність у розкритті їх змісту.

У цьому випадку доцільно провести порівняльний аналіз цивільного законодавства України та країн романо-германської системи права на предмет правового регулювання обмеження здійснення цивільних прав інтересами держави і суспільства. Так, Французький цивільний кодекс (далі – ЦК Франції) у подібних випадках оперує такою категорією, як публічний порядок. ЦК Франції, як і ЦК України (ст. 203 ЦК України), містить норму (ст. 1108 ЦК Франції), яка встановлює суттєві умови, що визначають чинність угод. Зокрема, приписами ст. 1108 ЦК Франції встановлено, що дійсність угоди визначається чотирма суттєвими умовами, однією з яких є наявність законної підстави у зобов'язанні¹². У свою чергу, відповідно до ст. 1133 ЦК Франції, підстава є незаконною, якщо вона заборонена законом, суперечить добрим намірам або публічному порядку¹³. Слід звернути увагу на те, що ст.ст. 1108, 1133 ЦК Франції регулюють зобов'язальні правовідносини, тобто забороняють порушувати (відступати) від публічного порядку при укладанні угод. При цьому ст. 6 ЦК Франції встановлює «генеральну заборону» на порушення публічного порядку. Згідно з її приписами, відступ від законів, які стосуються публічного порядку та добрих намірів, шляхом укладання окремих угод забороняється¹⁴. Фактично ст. 6 ЦК Франції встановлює обмеження здійснення цивільних прав публічним порядком (ЦК України у ст. 13 не містить такого обмеження).

То що ж мається на увазі під публічним порядком у цивільному законодавстві Франції?

По-перше, для точного розкриття суті публічного порядку у французькому цивільному законодавстві слід звернути увагу на те, що французьке *ordrepublic* може одночасно перекладатись як «публічний порядок», так і «імперативні норми», а в деяких випадках – як «інтереси держави і суспільства» (наприклад: *nullitè d'ordrepublic*). Хоча більш точним (коректним) перекладом *ordrepublic* вивраз «імперативні норми», оскільки під цим терміном мається на увазі сукупність правил або правових принципів, які регулюють суспільний та державний устрій (публічний порядок), а тому є обов'язковими для всіх осіб, які знаходяться на території держави¹⁵.

По-друге, цивільне законодавство Франції під «публічним порядком» розуміє визначений порядок у державі, встановлений та забезпечений імперативними нормами права з метою захисту державної незалежності, соціальної безпеки, економічних підвалин держави, суспільного спокою, а також направлений на захист конституційних прав та свобод особи¹⁶. До таких імперативних норм можна віднести норми кримінального, адміністративного, податкового права. Зокрема, до норм права публічного порядку належить ст. 16 ЦК Франції, яка встановлює примат особи і забороняє будь-яке посягання на гідність людини, а також гарантує його недоторканність¹⁷.

Цивільне законодавство Німеччини також обмежує принцип приватної автономії суб'єктів цивільного права нормами публічного характеру. Так, згідно з § 134 Цивільного кодексу Німеччини (далі – ЦК Німеччини), угода, яка порушує встановлену законом заборону, є нікчемна, якщо законом не встановлено інше¹⁸.

Слід звернути увагу на те, що схожа заборона є і в цивільному законодавстві України. Так, ч. 1 ст. 203 ЦК України встановлює заборону на порушення змістом правочину актів цивільного законодавства, а ч. 1 ст. 215 ЦК України передбачає санкцію за таке порушення – недотримання вимоги ч. 1 ст. 203 ЦК України є підставою недійсності правочину. Разом з тим, є кардинальна відмінність між змістом, який вкладається у поняття «акти цивільного законодавства» (ч. 1. ст. 203 ЦК України) та «встановлена законом заборона» (§ 134 ЦК Німеччини).

Стаття 203 ЦК України під «актами цивільного законодавства» розуміє норми приватного права (з урахуванням приписів ст. 4 та ч. 2 ст. 1 ЦК України), тоді як до «встановленої законом заборони» (§ 134 ЦК Німеччини) включаються як норми приватного, так і публічного права.

Приміром, Ян Шапп, роз'яснюючи положення § 134 ЦК Німеччини, зазначає, що закони публічного права, особливо закони кримінального права, засуджуючи ту чи іншу угоду, часто обмежуються винесенням публічно-правової або кримінально-правової санкції, не висловлюючись щодо питання цивільно-правової нікчемності невизнаної угоди. Розробники ЦК Німеччини мали намір вирішити цю проблему у § 134. У ситуації, коли закон висловлює тільки недовіру будь-якій угоді, вже тільки ця недовіра повинна породжувати цивільно-правову нікчемність угоди, якщо із закону не слідує іншого. Ян Шапп звертає увагу, що більш практичним є тлумачення кожного окремого закону, який забороняє угоду, на предмет того, чи можна з цього невизнання розумним чином вивести санкцію нікчемності угоди, керуючись § 134¹⁹.

Можна припустити, що саме вищезазначеним пояснюється відсутність у цивільному законодавстві Німеччини прив'язок до «публічного порядку» або «інтересів держави і суспільства». Адже публічний порядок встановлюється і забезпечується імперативними нормами публічного права. У свою чергу, приписи §

134 ЦК Німеччини забороняють порушувати норми публічного права та встановлюють нікчемність цивільно-правових угод, які порушують такі імперативні норми.

Отже, ЦК Німеччини захищає публічний порядок в інший спосіб, ніж це передбачено у цивільних кодексах України та Франції, а саме: захист відбувається шляхом прийняття законодавчої заборони на укладання цивільно-правових угод, які порушують не тільки приватноправові, але й публічноправові норми.

Цивільний кодекс Російської Федерації (далі – ЦК РФ) також містить схожу зі ст. 228 ЦК України правову норму.

Згідно із ч. 1. ст. 169 ЦК РФ, угода, укладена з метою, яка завідомо порушує основи правопорядку або моральності, є нікчемною.

У російській юридичній літературі угоди, укладені з порушенням присписів ст. 169 ЦК РФ, отримали назву «антисоціальні». Як зазначає Є.О. Суханов, такі угоди нікчемні тому, що являють собою серйозні та небезпечні порушення чинного законодавства, мають антисоціальний характер і посягають на важливі державні і суспільні інтереси. Саме публічний характер інтересів, що порушуються подібними угодами, дозволяє визначати їх як антисоціальні²⁰.

Є.О. Суханов зосереджує увагу на тому, що під основами правопорядку треба розуміти загальні принципи права, тобто те, що виражає його сутність, соціальну спрямованість, що визначає його межі здійснення прав і свобод у суспільстві. Основи правопорядку закріплені у Конституції Російської Федерації. Вони визначають суспільну, політичну та економічну організацію суспільства. На їх базі формується публічний порядок²¹.

Така правова позиція підтримується також судовою системою Російської Федерації.

Так, 8 червня 2004 року Конституційний Суд Російської Федерації прийняв ухвалу за № 226-О, у мотивувальній частині якої зазначалось, що кваліфікуючою ознакою антисоціальної угоди за ст. 169 ЦК РФ є її мета, тобто досягнення такого результату, який не просто не відповідає закону, а суперечить – завідомо і очевидно для учасників цивільного обігу – основам правопорядку. Ознаки антисоціальної угоди встановлюються під час судового розгляду з урахуванням усіх фактичних обставин, характеру допущених сторонами порушень та їх наслідків²².

У подальшому 10 квітня 2008 року Пленум Вищого арбітражного суду Російської Федерації у своїй постанові №22 вказав, що антисоціальними угодами є угоди, які не просто не відповідають вимогам закону або інших правових актів, а порушують фундаментальні основи російського правопорядку, принципи суспільної, політичної та економічної організації суспільства²³.

Таким чином, цивільне законодавство і судова практика судів Російської Федерації достатньо чітко кваліфікують основні ознаки антисоціальних угод, які порушують основи правопорядку. Незважаючи на те, що у кожному конкретному випадку останнє слово повинен сказати суд (встановлюючи ознаки антисоціальності), він обмежений певними межами, що дозволяє уникнути суб'єктивізму зі сторони суддів.

Враховуючи вищенаведений порівняльно-правовий аналіз, спробуємо розкрити зміст категорії інтересів держави та суспільства, що наведена у ч. 1 ст. 203 та ч. 3 ст. 228 ЦК України.

Перш за все, необхідно звернути увагу на те, що ч. 1 ст. 228 ЦК України оперує такою категорією, як «публічний порядок», тоді як у ч. 3 ст. 228 йдеться вже

про «інтереси держави і суспільства». Наслідком порушення публічного порядку є нікчемність правочину, а наслідком порушення інтересів держави і суспільства – оспорюваність.

Це створює певні проблеми щодо однакового тлумачення і застосування норм ст. 228 ЦК України. Незрозуміло, який зміст вкладав законодавець у категорії публічного порядку та інтересів держави, зокрема, ототожнював їх чи ні? У разі, якщо одне і теж, то чому законодавець встановив різні наслідки одного і того ж порушення?

Для надання відповіді на поставлені питання слід звернути увагу на законодавчі зміни, яких зазнала ст. 228 ЦК України за час свого існування.

Так, станом на 16 січня 2003 року редакція ст. 228 ЦК України не містила частини третьої і стосувалась виключно публічного порядку та наслідків його порушення. У подальшому Законом України від 02 грудня 2010 року № 2756-VI були внесені відповідні зміни щодо інтересів держави і суспільства, водночас цим же законом внесено зміни до ч. 1 ст. 203 ЦК України, у якій раніше не застосовувалась категорія інтересів держави і суспільства.

Отже, саме ці законодавчі зміни призвели до плутанини з категоріями «публічний порядок» та «інтереси держави і суспільства». Разом з тим, незважаючи на допущені неточності у ході внесення змін до останньої редакції ст. 228 ЦК України, слід погодитися з висновком Вищого адміністративного суду України про те, що відповідно до статті 228 ЦК України правочин, учинений з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, водночас є і таким, що порушує публічний порядок²⁴. Такий висновок повністю підтверджується і вищенаведеним порівняльним аналізом континентальних систем цивільного права, які не розділяють ці категорії.

Таким чином, якщо виходити з того, що публічний порядок та інтереси держави і суспільства – це тотожні категорії, розкриття змісту публічного порядку, яке наведене у ч. 1 ст. 228 ЦК України, одночасно розкриває зміст інтересів держави і суспільства. Так, інтереси держави і суспільства полягають у недопущенні порушення конституційних прав та свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Щодо встановлення ст. 228 ЦК України різних наслідків порушення публічного порядку (нікчемність) та інтересів держави і суспільства (оспорюваність), то можна припустити, що це редакційна помилка, і наслідком правочину, який порушує інтереси держави і суспільства, повинна бути нікчемність.

Взагалі необхідно відмітити той факт, що чинна редакція ч. 3 ст. 228 ЦК України досить гостро критикується вітчизняними науковцями.

Приміром, О.В. Дзера вказує, що законодавчі зміни до ст. 228 ЦК України не можуть бути визнані глибоко продуманими та логічними, у тому числі і з причин різнопорядкових правових наслідків недійсності правочину, встановлених ч. 3 ст. 228 ЦК України²⁵.

Н.С. Кузнєцова акцентує увагу на тому, що доповнення до ст. 228 ЦК України вносить певні корективи у кваліфікацію недійсних правочинів. Так, поряд з нікчемними і оспорюваними правочинами з'явилися недійсні правочини, недійсність яких встановлюється судом у випадках, передбачених законом. Н.В. Кузнєцова зазначає, що доповнення ст. 228 ЦК України викликає серйозні заперечення не тільки у змістовному плані, але і з позиції юридичної техніки²⁶.

Підсумовуючи, слід зазначити, що:

- головний та основний інтерес держави і суспільства у приватноправових відносинах полягає у захисті публічного порядку (основ правопорядку);
- зміст інтересів держави і суспільства розкривається у ч. 1 ст. 228 ЦК України та полягає у недопущенні порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконного заволодіння ним;
- з огляду на наявність у Цивільному кодексі України категорії «публічний порядок», введення у Цивільний кодекс України нової (ідентичної) категорії «інтереси держави і суспільства» позбавлене законодавчої необхідності.

1. *Покровский И.А.* Основные проблемы гражданского права / Покровский И.А. – М.: Статут, 2009. – С. 42, 46. 2. Там само. – С. 42,43. 3. Там само. – С. 44. 4. Там само. – С. 47. 5. Там само. – С.47, 48. 6. *Грибанов В.П.* Осуществление и защита гражданских прав / Грибанов В.П. – М.: Статут, 2001. – С. 234. 7. Там само. – С. 242. 8. Там само. – С. 238. 9. Там само. – С. 236. 10. Там само. – С. 242. 11. Там само. – С. 240, 241. 12. *Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона)* / пер. с франц. В. Захватаев; предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев; приложения 1–4 / отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2006. – С. 374. 13. Там само. – С. 378. 14. Там само. – С. 21. 15. Там само. – С. 708, 781. 16. Там само. – С. 781. 17. Там само. – С. 24. 18. *Шап Ян.* Система германского гражданского права: учебник / Шап Ян / пер. с нем. С.В. Королева. – М.: Междунар. отношения, 2006. – С. 339. 19. Там само. – С. 280. 20. *Суханов Е.А.* Российское гражданское право: учебник: в 2 т. – Т. I: Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / Суханов Е.А. / отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: Статут, 2011. – С. 369. 21. Там само. – С. 370. 22. *Определение Конституционного Суда Российской Федерации «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы ОАО «Уфимский нефтеперерабатывающий завод» на нарушение конституционных прав и свобод статьей 169 Гражданского кодекса Российской Федерации и абзацем третьим пункта 11 статьи 7 Закона Российской Федерации «О налоговых органах Российской Федерации» от 08.06.2004 № 226-О [Электронный ресурс].* – Режим доступа: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_49667/. 23. *Постановление* пленума Высшего арбитражного суда Российской Федерации «О некоторых вопросах практики рассмотрения споров, связанных с применением статьи 169 Гражданского кодекса Российской Федерации» от 10.04.2008 № 22 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_76668/. 24. *Ухвала адміністративного суду України від 25.11.2010 № К-6248/07.* Інформаційно-аналітичний центр «Ліга». 25. *Альманах* цивилистики: Сборник статей. Вып. 4 / под ред. Р. А. Майданика. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – С. 94. 26. Там само. – С. 67.

УДК 347.65/68

Т. П. УСТИМЕНКО

СПАДКУВАННЯ ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості спадкування права на земельну ділянку. Досліджено особливості оформлення спадкоємцями права на земельну ділянку, а також порядок проведення

© УСТИМЕНКО Тетяна Петрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ